

EEN UTILITARISTISCHE KIJK OP DE PROBLEMATIEK VAN DE GLOBALISATIE

Luc Willemarck¹

SUMMARY - The "Group of Lissabon" published a report on the limits of competition. The report adds a critical note to the present discussion of global politics. The authors think that enhancing competitiveness is not the key to the great world wide problems of our age such as promoting sustainable development and improving living standards for the impoverished third world population. We intend to evaluate the report by applying to it our standards of applied utilitarian ethics. This system of ethics of international relations is based on a dynamic relationship between "is" and "ought". We must take into account the reality of world politics in proposing ethical standards that are not only in high demand and esteem, but are also capable of being put into effect under the peculiar conditions prevailing in international politics.

Inleiding

Het is de bedoeling een utilitaristische kijk op de problematiek van de globalisatie te ontwikkelen vanuit een kritische lezing van het rapport van de groep van Lissabon over de grenzen aan de concurrentie (Petrella, 1994). In de huidige discussie over de globalisatie vormt het rapport van de groep van Lissabon een belangrijke bijdrage tot de formulering van de problemen. De groep is samengesteld uit academici en specialisten van meerdere disciplines in diverse OESO-landen, van de VS over West-Europa tot Japan. De auteurs vragen zich af of het centraal stellen van de concurrentiekracht een oplossing biedt voor de vele problemen van sociaal-economische en ethische aard die samenhangen met de voortschrijdende globalisatie. Na een samenvatting van het rapport geven wij een kritische evaluatie van de voorstellen van de groep op utilitaristische grondslag.

1. Het rapport van de groep van Lissabon

De auteurs stellen dat ten gevolge van de wereldwijde economische en technologische ontwikkelingen de natiestaat niet meer in staat is om een afdoend regelgevend kader te ontwerpen voor de internationale economische betrekkingen. Vermits er geen wereldregering bestaat en de internationale afspraken onvoldoende ontwikkeld zijn of nauwelijks kunnen afdgedwongen worden, is er een vacuüm, dat moet opgevuld worden om een oplossing te vinden voor de vele problemen die zich stellen zoals de socio-economische ongelijkheden tussen naties en het marginaliseren van grote delen van de wereld. Het nodige regelgevend kader ontbreekt eveneens voor een evenwichtige oplossing van de ecologische problemen op wereldvlak, zoals blijkt uit de moeilijkheden om ter zake goed werkende verdragsoplossingen tot stand te brengen. De machtsconcentratie in grote multinationale ondernemingen reduceert in sterke mate de invloed

¹ De auteur is diplomaat, doctor in de wijsbegeerte en licentiaat in de politieke wetenschappen.

van de natiestaat bij het formuleren van een nieuw normatief systeem van internationale regelgeving. In de visie van de auteurs is een constructieve oplossing niet mogelijk door alles over te laten aan de concurrentie, maar moet er meer internationale coöperatie komen om de positieve gevolgen van de globalisatie te behouden en de nadelige zoveel mogelijk te elimineren.

De auteurs schetsen eerst de omvang van het probleem. In de eerste plaats is er de ecologische problematiek die duidelijk naar voor gebracht werd in het VN rapport "Our common future", waar het nieuwe concept van "duurzame ontwikkeling" voorgesteld werd in functie van de eindigheid van de wereld met zijn niet hernieuwbare grondstoffen en in functie van de behoeften van de toekomstige generaties. Rond deze problematiek is een netwerk van vele groeperingen ontstaan, die samen de mondiale civiele maatschappij vormen. Dit heeft geleid tot het formuleren van de "Agenda 21" op een "Earth Summit". Hoewel de politieke verbintenissen van deze agenda over wereldwijde ecologische samenwerking tot hertoe grotendeels dode letter gebleven zijn, is hiermee toch een belangrijk signaal gegeven dat de internationale agenda blijvend zal beheersen.

Globalisatie slaat in de visie van de auteurs op de veelheid van koppelingen en interconnecties tussen de staten en samenlevingen, die het huidige wereldsysteem vormen. Het begrip beschrijft het proces waardoor gebeurtenissen, beslissingen en activiteiten in een bepaald deel van de wereld belangrijke gevolgen gaan hebben voor individuen en gemeenschappen in heel andere delen van de wereld (Petrella, 1994:46).

De auteurs beschrijven de kapitaalstromen als de "primaire enzymen" van het mondiaal kapitalisme. Deze kapitaalstromen verlopen in de eerste plaats binnen de "Triade" d.w.z. Japan en de vier "draken" van Z.O.-Azië, West Europa en de VS. Meer dan 80 % van de wereldstromen komt voort uit en gaat naar de drie gebieden van de Triade.

De rol van de arme ontwikkelingslanden als voortbrengers van stromen is van ongeveer 14 % in 1982 tot nul gereduceerd in 1989. (Petrella, 1994: 50-51) De auteurs beschrijven de huidige mondiale economie dan ook als een "ontkoppeling van de ontwikkelingslanden". Het echte "Zuiden" van de ontwikkelingslanden trekt geen kapitaal meer aan behalve publieke donaties en multilaterale hulp (Petrella, 1994: 52). Liberalisering, privatisering en deregulering worden beschreven als de "drie motoren van de globalisatie". De onderliggende gedachte is dat marktbehoeften beschouwd worden als de beste democratische expressie van de maatschappelijke behoeften en het beste mechanisme om prioriteiten te geven aan behoeften. De auteurs wijzen er terecht op dat dit systeem heel wat maatschappelijke behoeften onbevredigd laat. Daarbij wijzen ze op de ontmanteling van de verzorgingsstaat om de toekomst van het concurrentievermogen te verzekeren.

Zij stellen dat het streven naar een hogere graad van concurrentievermogen in de wereldeconomie één van de voornaamste redenen was voor het systematisch terugdringen van de werkgelegenheid. (Petrella, 1994: 71) Een beter concurrentievermogen als doel op zich is belangrijker geworden dan het doel van volledige werkgelegenheid. Het gevolg van deze ontwikkelingen is dat het "Zuiden" als dusdanig uiteengespat is in vijf "Zuidens" naargelang hun antwoord op de grote concurrentieslag (Petrella, 1994: 75). De Derde Wereld is dus niet langer politiek verenigd en treedt in verdeelde slagorde op. Er gaapt inderdaad een kloof tussen de armste landen en de NICS (*Newly Industrialized Countries* zoals de hiervoor reeds geciteerde "draken").

In een tweede hoofdstuk beschrijven de auteurs de opkomst van de "mondiale" onderneming als hoofdrolspeler in economie en maatschappij tegenover een natiestaat die

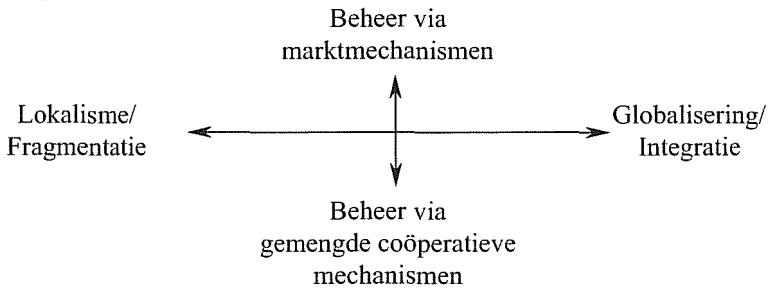
minder en minder in staat is om regulerend op te treden. De onderliggende ideologie gaat er van uit dat wat goed is voor deze mondiale onderneming ook goed is voor de wereld. Het toenemend belang van de op geavanceerde technologie berustende multinationals komt tot uiting in de structuur van de internationale handel. In 1991 kwam een derde van de wereldhandel voor rekening van transacties die binnen de multinationals plaatsvonden (Petrella, 1994: 99). De grote macht van deze ondernemingen heeft geleid tot een nieuwe alliantie tussen henzelf en de natiestaat. De belangrijkste beslissingen in verband met de allocatie van technologische en economische hulpmiddelen worden immers voor het grootste deel genomen door grote mondiale ondernemingen. Staten en multinationals hebben een nieuwe dynamische alliantie gesloten, waarbij de staat wel actief is maar niettemin niet als leider optreedt.

De auteurs leggen er de nadruk op dat de ordenende en sociale rol van de staat op deze wijze in feite geprivatiseerd wordt. De ondernemingen slagen er in om de rol van de staat ten voordele van het algemeen belang voor een stuk om te buigen voor hun eigen doeleinden.

In een volgend hoofdstuk vragen de auteurs zich af welke mogelijke oplossingen geformuleerd kunnen worden om het hoofd te bieden aan de bestaande uitdagingen, waarbij de hoofdvraag luidt of concurrentie de planeet kan besturen. Eerst schetsen zij de scenario's voor de komende twintig jaar. Zij gaan hierbij uit van de volgende tien basisveronderstellingen (Petrella, 1994: 120)

1. triadisatie van de wereldeconomie in de context van de nieuwe globalisatieprocessen
2. de wereldbevolking zal tegen het jaar 2000 nog minder in evenwicht zijn, 'gedomineerd' door Azië en met een heel arm Afrika
3. de belangen van de ontwikkelde landen zullen de mondiale agenda van wetenschap en technologie blijven bepalen in de context van trends naar volledige privatisering, deregulering en liberalisering van de economie
4. de verdeling van de wereld (geïntegreerd/uitgesloten) zal worden versterkt
5. een nieuwe techno-organisatie-revolutie zal het productiesysteem en de 'industrie' in zijn geheel vormgeven
6. grote ondernemingen zullen steeds meer betrokken raken in netwerken of een web van netwerken. KMO's zullen onderworpen worden aan massale reorganisatie en marktprocessen
7. indien de huidige trends zich voortzetten zal er een nieuwe, massale, werkloosheids-golf uitbarsten
8. de 'vergroening' van de industrie zal zich uitbreiden binnen de grenzen die door het concurrentievermogen worden opgelegd
9. steden en stedelijke gebieden zullen de relevante ruimte worden van de reorganisatie van de globaliserende economie
10. overheidsstrategieën zullen schommelen tussen een tot volle wasdom gekomen markteconomie en een getemperde sociale markteconomie met gematigd protectionisme.

De mogelijke globaliseringsscenario's worden geprojecteerd op de tegenstellingen van een kruisfiguur

De auteurs voorzien zes scenario's (Petrella, 1994: 122)

	Beheer door marktmechanismen	Beheer door gemengde coöperatieve mechanisme
Gangbare logica van FRAGMENTATIE	SB Het overlevingsscenario	
	SA Apartheidsscenario	SC Pax Triadica scenario
Gangbare logica van INTEGRATIE	SF Gattist scenario	SD Het duurzame mondiale integratiescenario
		SE Het geregionaliseerde mondiale systeem

Scenario A (SA) is de extreme versie. Ze noemen het het apartheidsscenario, waarin de steden, regio's en landen van de in de hoogste mate ontwikkelde wereld zich zodanig zullen ontwikkelen dat zij zich losmaken van de rest van de wereld.

Scenario B (SB) geeft een situatie weer waarin de fragmentatie van de wereld plaatsvindt in een context van een nagenoeg veralgemeende vrije, geprivatiseerde, gedereguleerde en geliberaliseerde markteconomie. Ze noemen het het overlevingsscenario, waarin iedere onderneming, stad, regio, land en maatschappelijke groepering kijkt naar de verdediging en de bevordering van zijn eigen comparatief voordeel en verworven positie.

Scenario C (SC) is dat van een situatie waar de fragmentatie van de wereld plaatsvindt binnen een tamelijk stabiele 'economische wereldorde' beheerst door de drie meest ontwikkelde gebieden van de wereld (Noord-Amerika, West-Europa, Japan en de 'midraken' van Zuidoost-Azië). Dit wordt het pax triadica scenario genoemd.

Scenario D (SD) is net als scenario A, een extreem scenario. Ze noemen het het duurzame mondiale integratiescenario waarin het principe van mondiale gemeenschappelijk-

heden, menselijke solidariteit, het delen van welvaart, mondiale maatschappelijke en milieubewuste aansprakelijkheid, de dialoog van culturen, respect voor de mensenrechten en universele tolerantie geleidelijk aan vertaald worden naar het dagelijks leven.

Scenario E (SE) kenmerkt de situatie waarin het proces en de institutionalisering van een geïntegreerde wereldeconomie de vorm aanneemt van een unieke geïntegreerde wereldmarkt, dat wil zeggen, een replica op wereldniveau van de ‘Europese eenheidsmarkt’ die door de leden van de Europese Gemeenschap vanaf 1 januari 1993 is ingesteld. Dit zou het GATT-scenario genoemd kunnen worden, dat wil zeggen, het scenario gebaseerd op een wereldeconomie die functioneert volgens de volledige realisatie van de principes van de General Agreement on Tariff and Trade (GATT).

Scenario F (SF) is een scenario waarin processen en institutionalisering van een geïntegreerde wereldeconomie gebaseerd zijn op een tweeledige coöperatieve integratie. De eerste is op het niveau van continentale regio’s. SF zal dus gebaseerd zijn op regionaal geïntegreerde eenheden zoals de Europese Gemeenschap, de grote Maghreb, de *North American Free Trade Area* (NAFTA), *Mercosur* (Latijns-Amerika), de nieuwe GOS (Gemeenschap van Onafhankelijke Staten, de ex-Sovjetunie), de *Asean Free Trade Area* (AFTA), enzovoort; deze regionale eenheden hebben verschillende niveaus van economische en politieke integratie.

De tweede integratie is op het niveau van de planeet, gebaseerd op de samenwerking tussen de verschillende regionale geïntegreerde eenheden. Hiertoe zal een belangrijke reorganisatie van huidige internationale instellingen, zoals het IMF, de Wereldbank en de GATT moeten plaatsvinden.

Natuurlijk zijn niet alle scenario’s even waarschijnlijk. De auteurs verwachten zich aan de volgende evolutie (Petrella, 1994: 129).

“De huidige reorganisatieprocessen suggereren dat in de loop van de komende 15 tot 20 jaar twee van die scenario’s het meest waarschijnlijk zijn: het overlevingsscenario (SB) en het regionale integratiescenario (SF). Naar onze mening is het laatste meer gewenst dan het eerste. Als het overlevingsscenario de overhand krijgt, hetgeen hoogst waarschijnlijk is als de huidige trends en het huidige beleid zich voortzetten, is het de vraag of het overlevingsscenario vroeger of later zal overgaan in scenario A (de mondiale apartheid) of scenario C (de pax triadica), of bij voorkeur, in scenario E of D, dat het meest gewenste scenario is, maar daartegenover, het minst waarschijnlijke in een tijdsbestek van zo’n 25 tot 30 jaar. Een zorgvuldige analyse van iedere basisveronderstelling met de huidige trends als achtergrond, suggereert dat het pax triadica-scenario binnen 10 tot 15 jaar het meest waarschijnlijke zou kunnen zijn, een ‘natuurlijke’ evolutie vanuit het overlevingsscenario”.

De auteurs menen dat het concurrentievermogen in het huidige discours te veel verabsoluteerd wordt en van middel tot doel verheven is. Zij beschrijven deze verabsolutering in “theologische” termen wanneer ze ironiserend opmerken dat er over de hele wereld duizenden priesters zijn van de cultus van het concurrentievermogen (Petrella, 1994: 137). Verder komen zij terug op de nadelige gevolgen van wat zij buitensporige concurrentie noemen, die werkloosheid oplevert en sociale afbraak.

De ideologie van het concurrentievermogen herleidt ten onrechte de “homo economi-

cus” tot een “homo competitor” (Petrella, 1994: 141). De auteurs gaan uiterst ver in hun vrij emotionele aanval wanneer zij de concurrentie-ideologie als fundamentalistisch veroordelen.

“Het sektarisch fundamentalisme van de theologen, priesters en volgelingen van de ideologie van het concurrentievermogen is alleen maar vergelijkbaar met het religieuze fundamentalisme, dat de islam, het neo-katholicisme en het Indiase boeddhisme in bepaalde gebieden kenmerkt. Fundamentalisten van het concurrentievermogen zijn agressief in hun theorie, blind in hun benadering en sektarisch in hun evaluatie en oordeel. Uiteindelijk zijn ze arrogant. Er wordt geen standpunt ingenomen tegen concurrentie op zich, maar tegen de uitwassen van de ideologie en de praktijk van de concurrentie”.

De auteurs besluiten dat concurrentie, die op zichzelf zeer nuttig is, moet gecombineerd worden met vormen van coöperatie om tot gunstige resultaten te komen.

Concurrentie tussen ondernemingen alleen kan niet op efficiënte wijze omgaan met de mondiale lange-termijnproblemen. Concurrentie tussen staten is al even slecht. Volgens de auteurs leidt een te sterke nadruk hierop tot een klimaat van “rat race” en van mondiale economische oorlogen. Tenslotte voelen de auteurs zich in hun opvatting gesterkt door de vooraanstaande MIT econoom P. Krugman die het concept van concurrentievermogen afschildert als een gevaarlijke obsessie (Krugman, 1994: 28-44). Zij citeren zijn uitspraak dat concurrentievermogen in verband gebracht met nationale economieën een woord zonder betekenis is en tot een slecht economisch beleid leidt.

Na hun betoog tegen het concept van concurrentievermogen, dat soms in een tirade ontaardt, wijden de auteurs een laatste hoofdstuk aan hun eigen voorstel van een doeltreffend mondiaal bestuur op basis van coöperatie die vorm krijgt in een voorstel van vier mondiale contracten voor de toekomst.

- Het contract voor basisbehoeften om de nood van de armste aardbewoners te verlichten. Het doel van dit contract is: water voor twee miljard mensen, huisvesting voor 1,5 miljard mensen en efficiënte energie voor vier miljard mensen.
- Het culturele contract ter bevordering van de dialoog tussen culturen op basis van tolerantie. Rekening houdend met het grote conflictpotentieel dat culturele tegenstellingen zoals deze tussen de Islam en de waarden van het Westen inhouden, is tolerantie een voorwaarde om tot efficiënte mondiale coöperatie te komen. Niet voor niets heeft Samuel Huntington gewezen op het gevaar van een “*clash of civilizations*”.
- Het democratische contract. Hiermee willen de auteurs stappen zetten in de richting van een mondiaal bestuur. Dit wordt in hun ogen absoluut noodzakelijk omwille van de toenemende scheiding tussen economische macht, georganiseerd op wereldniveau door mondiale netwerken van industriële, financiële en dienstverlenende ondernemingen en de politieke macht, die op nationaal niveau georganiseerd blijft. Het gevolg is dat representatieve democratische mechanismen niet op mondiaal niveau opereren.
- Het Aarde contract voor duurzame ontwikkeling. Dit contract moet gericht zijn op de verwezenlijking van de doelstellingen van “Agenda 21”. De 3D-strategie van de Wereldbank en het IMF (deflatie, devaluatie en deregulering) zou plaats moeten ruimen voor een 3H strategie gericht op het herstel van gezamenlijke groei en han-

del, herstructurering van de verhouding tussen publieke en particuliere economische macht en herverdeling van hulpbronnen als een middel voor duurzaam herstel. Daartoe zouden nieuwe gezamenlijke ontwikkelingsnetwerken opgericht moeten worden, waarbij de activiteiten van de Wereldbank en van het IMF geïntegreerd worden met deze van UNDP, UNICEF, FAO, UNESCO en ILO. Een Wereldraad van Kennis zou moeten zorgen voor de overdracht van kennis en technologie naar de ontwikkelingslanden.

Bij het formuleren van hun eindbesluit beseffen de auteurs dat er grote vragen open blijven over de weg die moet gevolgd worden om hun doelstellingen te realiseren. Zij rekenen op actoren zoals de mondiale civiele maatschappij, inclusief de vakbeweging, en de mondiale verlichte elites in de industrie, de universiteiten, regeringen, media en allerlei stichtingen. Zij erkennen dat de weg naar de implementatie van de vier mondiale contracten lang en moeilijk zal zijn. Het initiatief zou moeten komen uit West-Europa, Noord-Amerika en Japan.

2 Kritische evaluatie

2.1. *Utilitaristische beginselen*

We willen het rapport van de groep van Lissabon beoordelen vanuit een utilitaristische visie op de ethiek van de internationale betrekkingen (Willemarck, 2002). Deze ethiek is gebaseerd op een bepaalde wisselwerking tussen feit en norm. Om de gepaste normen te kunnen kiezen, moeten we het domein doorgronden waarvoor passende normen gezocht worden. Bijgevolg kiezen we de doelen die we willen nastreven en die vanuit een ethisch standpunt hoog gewaardeerd zullen worden, op basis van een goed inzicht in de feitelijke verhoudingen die gelden in het domein in kwestie. Het gaat dus om een dynamische verhouding tussen feit en norm. Toegepast op de politiek houdt dit in dat de keuze van normatief verantwoorde gedragsregels voor de politieke activiteit zo veel mogelijk moet steunen op inzichten uit de empirische politieke wetenschap. We kunnen slechts verantwoorde en haalbare doelen selecteren als we rekening houden met de kennis die de politieke wetenschappen kunnen bieden. Hierbij mogen we natuurlijk de beperkingen van de politieke wetenschappen niet uit het oog verliezen, die samenhangen met het huidige kennispeil. Ze worden bovendien geaccentueerd door de vele paradigma's en de ontwikkelingen in dit vakgebied.

Men kan zich afvragen welke theorieën het feitelijk verloop van de internationale betrekkingen en het feitelijk gevolgde beleid best verklaren. De diplomatieke ervaring wijst voor velen in de richting van de realistisch geïnspireerde theorieën, die de staten beschouwen als de belangrijkste actoren op het gebied van de internationale politiek.

De staten blijven de hoofdrolspelers in de realistische visie, hoewel er ongetwijfeld naast de territoriale staten andere belangrijke actoren te onderscheiden vallen bijvoorbeeld de grote multinationale maatschappijen. Meerdere theorieën hebben terecht gewezen op bepaalde tekortkomingen van het klassieke politiek realisme. Het houdt onder andere onvoldoende rekening met het gewicht van deze nieuwe actoren, vooral tegenover kleine, vrij machteloze staten. Het centrale realistische concept van het nationaal belang kwam eveneens onder vuur te liggen vanuit de hoek van de analyse van

de beleidsprocessen. Empirisch onderzoek heeft immers aangetoond dat het beleid niet opgevat kan worden als een zuiver rationeel beslissingsproces, in dienst van het unitair opgevatte algemeen belang.

Het beleid is veeleer de resultante van een bureaucratisch proces met ingebouwde cognitieve beperkingen en van een onderhandelingsproces, waarbij de diverse drukkingsgroepen zo veel mogelijk de eindbeslissing proberen te beïnvloeden. De theorie van de interdependentie heeft terecht aandacht gevraagd voor het belang van transnationale betrekkingen. Het gaat vooral om betrekkingen op economisch gebied omdat de regeringen daar niet of slechts onrechtstreeks bij betrokken zijn. Deze elementen hebben we gebruikt om de realistische visie bij te schaven, niet om het centrale paradigma op te geven. Voor de realist blijft de anarchie van het internationale systeem een essentieel gegeven dat de mogelijkheden van coöperatie beperkt. Veiligheid blijft in deze concurrentiële wereld een primaire zorg, waarvoor men soms afziet van coöperatie, omdat ze gunstiger is voor de tegenspeler.

Coöperatie op het vlak van de internationale economische betrekkingen is zeker mogelijk zoals bleek uit de oprichting van de GATT en het IMF na de Tweede Wereldoorlog. De vele handelsoorlogen en de desintegratie van het monetair stelsel van *Bretton Woods* tonen echter aan dat er grenzen zijn aan de coöperatie en dat de anarchie haar tol eist. Over echte coöperatie waarbij men de mensenrechten naleeft kan er nauwelijks gesproken worden, ondanks een onmiskenbare vooruitgang sinds de algemene verklaring van de mensenrechten van 1948.

Hieruit kunnen we besluiten dat het realistische paradigma in de huidige omstandigheden grosso modo nog steeds de beste sleutel biedt voor de interpretatie van de internationale politiek.

Ondanks bepaalde tekortkomingen sluiten de realistische theorieën nog steeds het best aan bij de feitelijke diplomatieke praktijk, en kunnen ze de feitelijke beleidslijn en haar resultaten het best verklaren. Daarom steunen we op deze realistische theorieën om een toegepaste ethiek uit te werken.

De basisveronderstellingen van de realistische theorie sluiten ook goed aan bij de dominante opvattingen van de meeste beleidsvoerders die de buitenlandse politiek uitstippelen en bepalen. Deze theorie is een van de belangrijkste inspiratiebronnen voor de politici, die minder gevoelig zijn voor haar gebreken die hierboven summier aangegeven werden.

De normen die we voorstellen zijn utilitaristisch van aard. Het traditionele utilitaristische criterium van het grootste geluk voor het grootste aantal is onrealistisch, vooral op het niveau van de internationale politiek met de talloze tegengestelde belangen. Het hoogste bereikbare doel is dan ook de harmonisering van die tegengestelde belangen. Popper hield het overigens zeer wijselijk bij de minimalisering van de miserie als hoogste bereikbare doel. Conflict en coöperatie zijn in de politiek beide normaal. Een goed politiek systeem moet niet proberen de competitie uit te schakelen, het moet ze wel helpen regelen. Hetzelfde geldt trouwens ook voor de coöperatie. De politiek moet een kader scheppen waarbinnen coöperatie mogelijk is en aangemoedigd wordt.

Sommige belangentegenstellingen zijn echter fundamenteel en kunnen nauwelijks geëlimineerd worden. Dit komt trouwens veel meer voor op het gebied van de internationale politiek als gevolg van de staten anarchie. In dit geval is het belangrijk de tegenstellingen zo goed mogelijk te beheersen en te beperken, en ze vooral zo vreedzaam mogelijk op te lossen. De normale manier om de mogelijke doeleinden te hiërarchise-

ren, de conflicten te beslechten en de belangen te harmoniseren is vanuit utilitaristisch standpunt gebaseerd op een waardering van de te verwachten gevolgen, als men de gewenste doelen en waarden inderdaad realiseert. Het moet hoe dan ook om haalbare doelstellingen gaan. Utopische idealen nastreven leidt tot mislukkingen.

We stellen hiervoor vier criteria voor om deze consequentialistische analyse uit te voeren. We verkiezen dus deze doelstellingen waarvan de gevolgen bij toepassing voldoen aan de volgende vier criteria: stabiliteit, non-destructiviteit, authenticiteit en intensiteit. De criteria van intensiteit en non-destructiviteit zijn inhoudelijk zeer belangrijk. Het criterium van intensiteit drukt dit op een positieve manier uit door aan te geven welke waarden men absoluut wil realiseren, omdat er een grote behoefte aan bestaat. Het criterium van non-destructiviteit drukt dezelfde idee negatief uit door te wijzen op het gevaar dat de toepassing van bepaalde normen neveneffecten kan hebben en zou kunnen leiden tot de negatie van waarden die in hoog aanzien staan. Bijgevolg moet men de waarden tegen elkaar afwegen. De twee overige criteria geven randvoorwaarden aan waaraan men moet voldoen om de grondwaarden in kwestie te realiseren.

In de politiek heeft dit te maken met de beperkende voorwaarden die volgen uit de structuur van het internationaal systeem of de beperkingen die samenhangen met het gevoerde internationaal beleid.

De toepassing van de normen zou immers tot grote instabiliteit kunnen leiden, en de minimaal vereiste orde op de helling zetten, zodat de waarden niet verwezenlijkt kunnen worden, hoe wenselijk ze ook zijn. Een analoge redenering geldt voor het criterium van de authenticiteit. Soms worden normen immers niet omwille van zichzelf aangenomen maar eerder om andere doeleinden te realiseren, waarvoor men om ideologische redenen niet kan of wil uitkomen. Ook in dit geval rijzen er twijfels of het gewenste doel bereikt kan worden, omdat men eigenlijk andere bedoelingen heeft dan die welke men aangeeft.

Het is meestal onmogelijk alle criteria tegelijk maximaal in acht te nemen, omdat ze in bepaalde omstandigheden zelfs gedeeltelijk onderling onverenigbaar kunnen zijn. In functie van de context moet men nu eens aan het ene, dan weer aan het andere criterium voorrang geven, weliswaar op basis van een rationele argumentatie. De inhoudelijke criteria krijgen echter voorrang. Men moet immers nagaan of de gevolgen van de realisatie van een bepaalde politieke doelstelling verenigbaar zijn met de criteria van intensiteit en non-destructiviteit.

Met andere woorden, men moet waarden realiseren waaraan een intense behoefte bestaat, zonder dat ze destructieve gevolgen hebben voor andere waarden, waaraan eveneens een intense behoefte bestaat. Indien nodig moeten de waarden tegen elkaar afgewogen worden. Men moet bovendien de randvoorwaarden nagaan waaraan voldaan moet worden om het beoogde doel te realiseren. De wenselijke gevolgen moeten gerealiseerd kunnen worden en de destructieve vermeden binnen de bestaande structuur van het internationaal systeem. Tevens dient men rekening te houden met de beperkingen die voortvloeien uit de aard van het internationaal beleid van de betrokken staten. Als de toepassing leidt tot instabiliteit van het internationaal systeem of van het gevoerde beleid, zijn de realisatievoorwaarden niet aanwezig.

Het authenticiteitscriterium is de laatste realisatievoorwaarde. De feitelijke gevolgen van het beleid moeten namelijk niet alleen overeenstemmen met de officieel retorisch beleden doeleinden, maar ook met de echte doeleinden, die dikwijls om ideologische

redenen verzwegen worden. In geval van een niet-authentisch beleid vallen de officiële en de echte doeleinden niet samen.

2.2. *Toepassing op het rapport van de groep van Lissabon*

Laten we nu deze principes toepassen op het rapport van de groep van Lissabon. We richten daarbij eerst en vooral onze aandacht op het centraal begrip van het concurrentievermogen en zullen ons hierbij afvragen welke rol het kan spelen in de theorie van de internationale betrekkingen *sensu lato*. Men kan concurrentie beschouwen als een ordeningsbeginsel van een systeem (Waltz, 1979). De concurrentie als ordeningsbeginsel heeft echter een verschillende betekenis en werking naargelang het om een politiek of een economisch systeem gaat.

In een concurrentiële markt wordt het gedrag en vooral het resultaat van de deelnemende firma's bepaald door het feit dat de individuele firma niet in staat is door haar eigen gewicht en specifieke aard te wegen op het uiteindelijke resultaat. De firma is slechts een deelnemer in het grote spel, *unum e multis*. Iets analoogs geldt voor de structuur van het internationaal politiek systeem, waarvan het ordeningsbeginsel anarchistisch is, in tegenstelling tot het hiërarchisch ordeningsbeginsel van de binnenlandse politiek. Met andere woorden, het gaat om de concurrentie tussen onafhankelijke eenheden, in casu staten in de bekende natuurstaat. Een structuur ontstaat als gevolg van de interactie van de deelnemende staten. Deze structuur is geen doordachte constructie, maar komt spontaan tot stand door de interactie van de betrokken staten.

Door de interactie in het systeem leren de deelnemende landen welk gedrag succes heeft en welk niet. Succes wordt grotendeels bepaald door zich al dan niet aan te passen aan de eisen die het systeem stelt. Bij wijze van analogie kunnen we verwijzen naar de verschillende manieren waarop individuele firma's zich kunnen gedragen, naargelang ze functioneren in een concurrerende markt of in een oligopolide systeem. Het is immers de structuur die bepaalt welk soort speler met welk gedrag waarschijnlijk succesvol zal zijn.

Hoewel de staten in principe voor een gelijksoortige opgave staan, beschikt de ene staat over meer middelen dan de andere. Het verschil tussen een grootmacht en een klein land is van zeer groot belang. De structuur van een systeem wordt immers grotendeels bepaald door de distributie van de capaciteiten. Het aantal grootmachten bijvoorbeeld bepaalt de aard van het systeem, waarbij de gedragingen van de deelnemende landen verschillend kunnen uitvallen. Zo onderscheidt men unipolaire, bipolaire en multipolaire systemen.

Mutatis mutandis kan men iets gelijkaardigs zeggen over de markteconomie. De grootte en de macht van een bedrijf is weliswaar een specifieke eigenschap van het bedrijf, maar het al dan niet bestaan van dergelijke grote en machtige bedrijven bepaalt of men te maken heeft met een concurrerende vrijemarktstructuur, een oligopolide of een monopoliestructuur. De economische politiek van de staat speelt zich echter af op het niveau van het globaal economisch macrosysteem. De beleidsvoerders kunnen hierbij systeemvariabelen hanteren zoals een fiscale politiek, een begrotingspolitiek, een monetaire politiek. Deze systeemvariabelen zijn duidelijk voorbehouden aan de staat als actor en staan niet ter beschikking van de firma's.

De vergelijking met het internationaal systeem gaat echter niet op, omdat er geen cen-

trale instantie bestaat, geen wereldregering die de systeemvariabelen zou kunnen manipuleren. De enige echte actoren zijn de individuele staten die met elkaar in concurrentie zijn en even weinig invloed hebben op de globale systeemvariabelen als de firma's in het marktsysteem. Het resultaat van dit alles is dat het internationaal systeem op het niveau van het systeem veel minder beheersbaar is dan in het geval van de nationale politieke structuren. Het statensysteem wordt dus noodzakelijkerwijze bepaald door het resultaat dat voortvloeit uit de acties van de individuele landen, zonder dat er een systeemregeling van bovenaf mogelijk is. De werking van de concurrentie heeft zowel in de politiek als in de economie repercussies op de uiteindelijke machtsverdeling. In politieke termen kan dit leiden tot een positie van hegemonie en in economische termen tot een oligopolide of monopolistische positie.

In elk geval zijn er altijd slechts een beperkt aantal machtige staten geweest. Een ongelijke verdeling van de capaciteit en van de macht is bovendien eigen aan het internationaal systeem. De meeste staten moeten zich met minder macht, en dus een ondergeschikte rol tevreden stellen. Dankzij deze ongelijkheid is echter een zekere stabiliteit mogelijk, die nauwelijks denkbaar is als alle staten aan elkaar gelijk zouden zijn. Opnieuw is er de analogie van het marktsysteem, waarbij er in een situatie van vrije concurrentie grote wedijver heerst, die vaak tot het faillissement van vele kleine firma's leidt en tot de opkomst van nieuwe mededingers. Grote firma's daarentegen met oligopolische macht gaan veel minder gemakkelijk ten onder en kunnen trouwens onderlinge afspraken maken om de werking van het systeem beter onder controle te houden. In tegenstelling tot kleine firma's worden zij niet volledig door het systeem bepaald, maar kunnen ze zelf invloed uitoefenen op de werking van het systeem.

Kleine firma's kunnen zich inderdaad niet opwerpen als prijszetter, terwijl hun oligopolide concurrenten dit wel kunnen. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor het onderscheid tussen grootmachten en kleine landen. De politiek van de kleine landen is relatief verwaarloosbaar voor de werking van het systeem, terwijl het beleid van de grootmachten het globale internationale systeem wel degelijk kan beïnvloeden.

Welke besluiten kunnen we nu trekken uit deze vergelijkende analyse. Concurrentie is geen gedrag dat individuele spelers in het systeem als een positieve waarde nastreven of als een negatieve waarde trachten te vermijden. Het is een ordeningsbeginsel van het systeem waar de spelers rekening moeten mee houden, zowel in de politiek als in de economie. Verschillende ordeningsbeginselen hebben verschillende effecten; een bipolair politiek systeem verschilt van een multipolair en de vrije concurrentie verschilt van een oligopolide situatie. Men moet bij de keuze van een ordeningsbeginsel rekening houden met deze gevolgen om er een ethische waardering te kunnen aan vastknopen.

De markteconomie en de concurrentie werken goed binnen de natiestaat omdat deze de nodige macht heeft om een regulerend kader te handhaven m.a.w. een ordeningsbeginsel te poneren en te doen naleven. Bij gebrek aan dergelijke ordening wordt de concurrentie bij wijze van spreken een vrij zwevende kracht waarvan de gevolgen niet meer kunnen gecontroleerd worden om ze binnen bepaalde normatief gefundeerde perken te houden, die bepaald worden door de onderlinge afweging van de betrokken waarden.

Door de globalisatie heeft de natiestaat grotendeels zijn macht verloren om regelend op te treden en een normatief kader te scheppen voor de internationale economische betrekkingen, daar er op supranationaal niveau nauwelijks enige afdwingbare regelgeving bestaat bij gebrek aan een echte supranationale autoriteit. De WTO die in feite nog steeds in essentie een intergouvernementele organisatie is kan inderdaad niet

doorgaan als een supranationaal orgaan dat zijn wil aan de natiestaten kan opleggen. In deze omstandigheden wijzen de auteurs van het rapport terecht op de gevaren van de concurrentie-ideologie, die immers in haar uitwerking onvoldoende gecontroleerd wordt op ongewenste en nadelige vooral sociale neveneffecten. De vraag blijft dan welke strategie moet gevolgd worden om op een hoger niveau dan dit van de natiestaat een nieuw ordeningsbeginsel in te voeren waarbij de concurrentie in het belang van alle betrokkenen opnieuw in een regelgevend kader kan geïntegreerd worden waar ook andere waarden aan bod komen.

2.3. Toepassing van de waarderingscriteria

Om een antwoord te kunnen formuleren op deze vraag analyseren we nu de verschillende scenario's die het rapport voorstelt. Om deze scenario's te beoordelen is het nuttig en noodzakelijk rekening te houden met de basisveronderstellingen van de auteurs, die hierboven werden aangehaald. Deze basisveronderstellingen geven aan welke de te verwachten evolutie is.

In het kader van een ethiek die gebaseerd is op de dialectiek van feiten en normen, zijn deze evoluties zeer belangrijk omdat zij het feitelijk element vormen waarmee de normering rekening zal moeten houden. De specifieke normering van het rapport ligt vervat in het voorstel een coöperatief mondiaal bestuur te verwezenlijken bij middel van vier mondiale contracten.

Bij de voorstelling van onze criteria hebben wij een tweedeling gemaakt tussen enerzijds de normatief inhoudelijke criteria, die van intensiteit en non-destructiviteit, en anderzijds de criteria die slaan op de mogelijkheidsvoorwaarden, die randvoorwaarden aangeven waaraan moet voldaan worden om de waarden van de inhoudelijke criteria te realiseren, in casu het stabiliteitscriterium en het authenticiteitscriterium. Deze beide criteria vinden hun toepassingsveld in de basisveronderstellingen van de auteurs, die immers de waarschijnlijke evolutie beschrijven. Zij zijn van aard om beperkingen te stellen aan wat volgens de eerste twee criteria wenselijk is. Zij vormen een soort realiteitstoets die deze doelen uitsluit die alhoewel ze zeer positief gewaardeerd worden, omwille van allerlei feitelijke hinderpalen waarschijnlijk niet kunnen verwezenlijkt worden. Onbereikbare idealen nastreven is ten slotte contraproductief.

2.3.1. Intensiteit

Het criterium van de intensiteit levert de minste moeilijkheden op. Het is duidelijk dat zowel de staten als hun burgers een intense behoefte hebben aan de vermeerdering van hun economische welvaart. Het is trouwens om deze reden dat economische doeleinden bijna altijd tot de hoofddoelen gerekend worden van de buitenlandse politiek van de meeste landen. Er is echter een onderscheid naargelang het regime al dan niet democratisch is. Een democratisch regime zal van nature uit meer geneigd en trouwens ook verplicht zijn om de economische welvaart op een sociaal aanvaardbare manier te verdelen over de hele bevolking.

Uiteindelijk is deze eindverdeling het allerbelangrijkste criterium om de welvaartstoename te beoordelen. Het gaat tenslotte om het welzijn van concrete mensen. De staat

is geen fysieke persoon maar slechts een rechtspersoon, al is hij in het internationaal systeem een onmisbare tussenschakel. Alleen staten zijn de normale rechtssubjecten van het volkenrecht en individuen spelen als dusdanig slechts een zeer ondergeschikte rol in het statenverkeer. Voor een ethische beoordeling moet het onderscheid echter steeds bewaard worden.

Want als de structurele economische ongelijkheid tussen staten in een meer egalitaire richting evolueert en de economische behoeftebevrediging voor de zwakkere staten dus verbetert, betekent dit nog niet dat de bevolking daar automatisch van profiteert. Wellicht kan een meer gelijkmatige verdeling tussen de staten van de voordelen van het internationaal handelsverkeer een noodzakelijke voorwaarde zijn voor de lotsverbetering van de individuele burger, een voldoende voorwaarde is het niet. Daartoe is het tevens vereist dat de staat in kwestie een aanvaardbare herverdelingspolitiek voert. Dit is in zeer veel derdewereldlanden met een autoritair regime niet het geval, als gevolg van de heersende corruptie en het onvermogen van de bevolking de regering voldoende onder druk te zetten. Om dit euvel te verhelpen moet men voorwaarden inbouwen in de ontwikkelingshulp, die verzekeren dat de hulp deze verdelingsdoelinden helpt realiseren. De bekende economische wet van het dalend grensnut laat trouwens zien dat men van een herverdeling in principe een toename van de totale behoeftebevrediging mag verwachten, omdat een bijkomende verbruikseenheid een veel grotere waarde heeft voor de armen dan voor de rijken.

Deze samenhang tussen economische behoeftenbevrediging en politieke democratie is een goed argument om de onderlinge verbondenheid van de vier contracten te beklemtonen, die elkaar versterken. In dit geval kan het contract voor de basisbehoeften des te beter zijn vruchten afwerpen naarmate men er terzelfdertijd in slaagt ook het democratische contract zoveel mogelijk in werking te stellen.

2.3.2. Non-destructiviteit

Het criterium van de non-destructiviteit levert reeds meer moeilijkheden op omdat de middelen in onze eindige wereld beperkt zijn en omdat positieve effecten dikwijls onvermijdelijk gepaard gaan met negatieve bijwerkingen, zodat er uiteindelijk moeilijke keuzes moeten gemaakt worden op basis van een zorgvuldige belangenafweging.

Het is dus waarschijnlijk dat niet alle doelen die het rapport nastreeft samen en tegelijkertijd kunnen gerealiseerd worden omdat zij minstens gedeeltelijk onderling tegenstrijdig zijn zoals bijvoorbeeld de eis van duurzame ontwikkeling en de eis van algemene economische behoeftenbevrediging om de huidige ongelijkheden in de wereld weg te nemen.

Laten we dit met een voorbeeld illustreren. Etienne Vermeersch heeft er terecht op gewezen dat de wereld voortgedreven wordt door het WTK bestel, een systeem waarin wetenschap, technologie en kapitalisme geïntegreerd zijn (Vermeersch, 1988). Hij merkt op dat het bestel terzelfdertijd kenmerken van rationaliteit en van irrationaliteit vertoont. De individuele beslissingen van de economische subjecten zijn gebaseerd op een doorgedreven technologische en economische rationaliteit, die nodig is om te overleven in de genadeloze concurrentiestrijd. Het systeem als geheel is echter niet bewust doelgericht en beantwoordt qua finaliteit hoogstens aan zijn accumulatie- en productiedrang. In de visie van de klassieke liberale economen hoeven de individuele

economische agenten zich trouwens niet om een positieve doelgerichte evolutie van het totaalsysteem te bekommeren, omdat zij geloven dat er een spontane harmonie zou tot stand komen door de werking van de zogenaamde onzichtbare hand. Als er echter een soort harmonie tot stand komt dan is deze hand helemaal niet onzichtbaar maar wel degelijk deze van de nationale overheid, die in haar economische politiek probeert de sociaal en ecologisch onaanvaardbare nevenwerking van de markt te corrigeren. Op het niveau van de internationale betrekkingen ontbreekt deze politieke correctie omwille van de heersende anarchie. De nadelige effecten van deze situatie zijn hierboven voldoende beschreven. Vermeersch formuleert de tegenstelling kernachtig wanneer hij schrijft dat de doelloosheid, de irrationaliteit van het totaalsysteem versluierd wordt door de uiterste rationaliteit van de deelsystemen.

Eén van de gevolgen van de universele uitdijning van het WTK bestel is dat de materiële cultuur van de wereld steeds eenvormiger wordt. De milieuvriendelijke en grondstoffen verkwistende consumptiedrang van het rijke Westen werkt aanstekelijk op de bevolking van de arme derde wereldlanden. Sinds de dekolonisatie en de promotie van de universele mensenrechten groeit in deze landen het besef van principiële gelijkwaardigheid. Maar in werkelijkheid is de kloof tussen de ontwikkelingslanden en de industrielanden tergend groot. Alle derde wereldlanden zijn intussen principieel gelijkgerechtigde leden van de Verenigde Naties geworden en hun burgers kunnen zich op dezelfde fundamentele mensenrechten beroepen, die overigens door het Westen gepropageerd worden.

In die omstandigheden kan de grote bestaande kloof niet meer gerechtvaardigd worden en dreigen er dus ernstige conflicten te ontstaan rond het thema van de zeer ongelijke behoeftenbevrediging. De situatie wordt nog verergerd door de grote bevolkingstoename.

Wegens de ecologische grenzen aan de groei kan de productie, gezien de beperkte grondstoffenvoorraad en de gevaren van bodem-, water- en luchtverontreiniging niet onbeperkt uitgebreid worden. Een enorme uitbreiding is nochtans noodzakelijk om de behoeftenbevrediging van de derde wereld op te tillen tot het niveau van het industriële Westen. Daarom wordt het beleid geconfronteerd met zeer moeilijke keuzebeslissingen. De extreme termen van het dilemma zijn aan de ene kant een fysisch-biologische catastrofe en aan de andere kant een politiek explosieve en ethisch onaanvaardbare bevolkingssituatie ten gevolge van de grote ellende.

Dat de situatie inderdaad politiek zeer onvlambaar kan worden ligt voor de hand als men op de constanten van de geschiedenis let. In zijn reeks van constanten vermeldt de historicus van de internationale betrekkingen J.B. Duroselle "*la prise de conscience de l'insupportable*". De starheid en de ontoegeeflijkheid van het Ancien Régime heeft tot de Franse revolutie geleid (Duroselle, 1981). De unificatie van de wereld door het W.T.K. bestel en de ideologie van gelijkberechtiging moeten er het Westen toe aanzetten een weg te bewandelen die de welvaart gelijkmatiger verspreidt, als men geweldadige omwentelingen wil vermijden.

De auteurs verwijzen naar het VN-rapport "*Our common future*" als een eerste poging om de problemen op te lossen. De auteurs van dit VN-rapport zijn zich echter wel bewust van het feit dat hun principes hoogstens ultieme streefdoelen voorstellen, die in feite ver afstaan van de huidige praktijken. Dit wordt duidelijk wanneer zij het hebben over de productie van goederen, die met heel wat pollutie gepaard gaat. De productie

in de derde wereld is inderdaad meestal zeer vervuilend, met alle gevolgen voor de gezondheid en de ecosystemen.

De meeste derdewereldproducenten hebben daar echter helemaal geen bezwaren tegen, ze beschouwen hun goedkopere maar vervuilende productiewijze als een comparatief voordeel in de internationale concurrentiestrijd. Iedere poging om hen ertoe te verplichten over te schakelen op een ecologisch meer verantwoorde productiemethode beschouwen zij meestal als een vorm van verdoken protectionisme vanwege de industrielanden. Het is voor de ontwikkelingslanden echter ook moeilijk om de dure milieuvriendelijke nieuwe technologieën te verwerven.

Deze worden immers meestal door hoge intellectuele rechten beschermd, die de technologieoverdracht wel degelijk bemoeilijken. Bescherming van de intellectuele eigendom, een waarde waar het westen zeer op aandringt, kan op deze manier in botsing komen met de eisen van een sociaal verantwoorde verspreiding van ecologische technologie. Gezien het grote belang van verbetering van de voedselvoorziening in de derde wereld, stelt dit probleem zich bijvoorbeeld bij de intellectuele bescherming van nieuwe zaadvariëteiten.

2.3.3. *Stabiliteit*

Het criterium van stabiliteit is zeer belangrijk omdat de gekozen oplossing ter verwezenlijking van de waarden die men positief waardeert haalbaar moet zijn binnen de huidige structuren van de internationale politiek, die helaas vrij restrictief zijn en veel van wat wenselijk is effectief afremmen. Het is dan ook nuttig de oorzaken te analyseren die geleid hebben tot de mislukking van de pogingen om een Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO) tot stand te brengen. Gewapend met deze kennis zullen we beter voorbereid zijn om de slaagkansen van radicale voorstellen zoals deze van de groep van Lissabon te beoordelen.

Na het succes van het OPEC kartel, hebben de ontwikkelingslanden geprobeerd een collectieve strategie te ontwerpen om een structurele verandering van de internationale economische betrekkingen door te drukken. De bedoeling was de machtsverhoudingen tussen Noord en Zuid te wijzigen. Op het niveau van de Algemene Vergadering van de VN, waar zij sowieso een meerderheid hadden, konden de ontwikkelingslanden in 1974 het "Handvest van de economische rechten en plichten van de staten" laten goedkeuren. Hieraan was een "Actieprogramma inzake de vestiging van een nieuwe internationale economische orde" verbonden. Een resolutie van de Algemene Vergadering heeft echter geen bindende juridische waarde en kan dikwijls slechts als een politieke wilsuiting beschouwd worden, die verder dode letter blijft. De industrielanden hebben nooit iets meer dan lippen dienst bewezen aan dit radicaal opzet.

De belangrijkste eisen waren de volgende:

- maatregelen die de controle van de ontwikkelingslanden over hun eigen economie en vooral de grondstoffen vergroten,
- verbetering van de internationale ruilvoet door de oprichting van een gemeenschappelijk fonds ter financiering van buffervoorraden om de prijs van de grondstoffen op peil te houden en zo de koopkracht van de ontwikkelingslanden te verbeteren,

- gedragscode om de controle over de investeringen van de multinationale ondernemingen in de ontwikkelingslanden te verhogen,
- verbeterde voorwaarden voor technologieoverdracht vanuit het Westen tegen lagere prijzen,
- verhoging van de ontwikkelingshulp,
- verlichting van de schulden van de derde wereld,
- preferentiële behandeling en grotere toegang tot de markt van de industrielanden voor industriële producten van de ontwikkelingslanden,
- grotere medezeggenschap en dus meer stemrechten in de grote internationale financiële instellingen zoals de Wereldbank en het IMF.

Ondanks enkele veelbelovende aanzetten is er van deze strategie niet veel terecht gekomen. Het Westen voelde zich wel in de hoek gedrongen en heeft tactisch gereageerd door een aantal toegevingen te doen, die reëel waren maar geenszins de Westerse suprematie aantastten. De belangrijkste algemene realisatie ten voordele van de ontwikkelingslanden is wellicht de invoering van het systeem van de algemene preferenties. Dit systeem werd door UNCTAD aangenomen en voorziet een niet-wederkerige preferentiële toegang tot de Westerse markten voor de industriële producten van de ontwikkelingslanden.

Hiertoe heeft men bepaalde essentiële bepalingen van de GATT moeten aanpassen, met name de meestbegunstigingsclausule, die de kern vormde van het oorspronkelijk systeem. Deze clausule bepaalt dat tarifaire concessies die aan een verdragspartij toegekend zijn *ipso facto erga omnes* gelden. In het geval van de algemene preferenties gelden de concessies slechts ten overstaan van de ontwikkelingslanden, die bovendien niet tot wederkerige concessies gehouden zijn.

Laten we nu even nagaan waaraan deze nederlaag van de ontwikkelingslanden te wijten is. De Westerse landen zijn onder leiding van de VS en ondanks een meer toeschietelijke houding van sommige Europese landen verenigd gebleven in hun verzet tegen de hervormingsvoorstellen, die zij beschouwen als onverenigbaar met markteconomische beginselen. Verder is de OPEC-strategie, die de derde wereldlanden als voorbeeld wilden nemen voor nieuwe actiemogelijkheden ten bate van de ontwikkelingslanden, een tweesnijdend zwaard. Het resultaat was uiteindelijk negatief voor het merendeel van de arme landen, bij gebrek aan echte solidariteit vanwege de rijke oliestaten. De verhoging van de olieprijs betekende een fikse verhoging van de productiekosten en vormde een zware last voor de handelsbalans van deze landen. Bovendien kregen hun producten door de crisis af te rekenen met protectionistische reacties van de industrielanden.

De sterk toegenomen financiële middelen van de olielanden werden niet aangewend om de hulp aan de derde wereld te verhogen, tenzij dan voor enkele islamitische broederlanden. Het oliegeld werd evenmin benut om de strategie van de nieuwe internationale economische orde te doen slagen, door bijvoorbeeld het voorgenomen grondstoffenfonds te financieren. Integendeel, de oliedollars werden bij Westerse banken gedeponneerd, die ze uitleenden aan enkele ontwikkelingslanden zoals Mexico om hun industrialisering te bevorderen. De economische recessie echter en het Amerikaanse begrotingsdeficit hebben geleid tot het probleem van de groeiende schuldenlast van de arme landen, die een rem vormt op hun ontwikkelingskansen. De gevolgde strategie heeft de plannen voor de nieuwe internationale economische orde eerder gekelderd dan vooruit geholpen.

Vanuit een realistisch perspectief is deze ontwikkeling echter niet verwonderlijk. Het

betekent dat de onderlinge rivaliteit en de onderlinge belangentegenstellingen tussen de ontwikkelingslanden te groot zijn om tot een gemeenschappelijk ondersteunde strategie tegen de industrielanden te kunnen leiden. De olielanden hebben in de allereerst plaats hun nationaal belang bevorderd en niet de collectieve belangen van de derde wereld. Relatieve winsten zijn in de politieke concurrentiestrijd nu eenmaal belangrijker dan de mogelijkheid door coöperatie gezamenlijk vooruitgang tot stand te brengen. Dit geldt trouwens niet alleen voor de relaties tussen Noord en Zuid maar evengoed voor de mogelijkheden van onderlinge coöperatie tussen de ontwikkelingslanden, de zogenaamde Zuid-Zuidrelaties.

De auteurs van het rapport van Lissabon blijken zich bewust te zijn van deze moeilijkheden wanneer ze schrijven dat de Derde Wereld versplinterd is, dat het Zuiden als éénheid niet meer bestaat, omdat het uiteengevallen is in "vijf Zuidens" waarbij er nauwelijks nog enige belangengemeenschap is tussen de NIC's in Zuid-Oost Azië en de armste landen van Afrika, om dan nog te zwijgen over de solidariteit. Zij trekken echter nauwelijks de gevolgen uit deze vaststelling. Men kan zich inderdaad afvragen hoe de vier contracten moeten verwezenlijkt worden. Ook voor de auteurs blijft dit een open vraag waarop ze geen echt antwoord hebben. Hun voorstel dat het initiatief daartoe vanuit de landen van de Triade (Noord-Amerika, Japan, West-Europa) zou moeten komen klinkt wel bijzonder irrealistisch wanneer men beseft dat het uitgerekend deze landen zijn die in het allerbeste geval hooguit enige lippendienst bewezen hebben aan de voorstellen voor een nieuwe internationale economische orde.

In hun analyse van de scenario's leggen de auteurs overigens veel meer realiteitszin aan de dag wanneer zij schrijven dat de meest waarschijnlijke evolutie in het verlengde ligt van de huidige situatie. In hun woorden luidt het als volgt "*Een zorgvuldige analyse van iedere basisveronderstelling met de huidige trends als achtergrond*", suggereert dat het *pax triadica* – scenario binnen 10 tot 15 jaar het meest waarschijnlijke zou kunnen zijn, een "natuurlijke evolutie vanuit het overlevingsscenario". Vanuit deze veronderstelling is het wel zeer onwaarschijnlijk dat uitgerekend de landen van de Triade een initiatief zouden nemen om de vier contracten te implementeren.

2.3.4. Authenticiteit

Het laatste criterium, dit van de authenticiteit, kan eveneens met vrucht toegepast worden op de analyse van het rapport van Lissabon. De officiële doelstellingen en waarden die met retorische zwier gepromoveerd worden zijn slechts authentiek als ze samenvallen met de echte maar dikwijls verzwegen doelstellingen en waarden. We spreken van inauthenticiteit als beide soorten doelen en waarden niet samenvallen. De retorisch bespeelde doeleinden liggen op het niveau van wat men in de sociologische analyse de manifeste functie noemt en de reële doeleinden op het niveau van wat men de latente functie noemt.

Het ideologiebegrip ligt in dezelfde sfeer in zoverre het particuliere belangen weet voor te stellen als algemene belangen. De ideologiekritiek is er dan op gericht het vals bewustzijn van de ideologie te ontmaskeren en bloot te leggen. Het is duidelijk dat het discours waarmee vele internationale politieke acties gerechtvaardigd en theoretisch gefundeerd worden meerdere elementen bevat, die we als inauthentisch of ideologisch kunnen beschrijven.

Ook op het niveau van de theorie kunnen we eveneens elementen van inauthenticiteit en ideologie onderkennen in de vorm van een groepsbelang voorgesteld als algemene waarde. De theorie van de staat als rationele nationale actor die het nationaal belang ten overstaan van het buitenland verdedigt kan eveneens bepaalde ideologische elementen omvatten. De vraag is of deze staat deze machtsconcentratie in functie van het algemeen belang wel kan realiseren en of het tot adequate wilsbundeling en besluitvorming komt. De politiek is zogezegd altijd in het nationaal belang. Wellicht past het hierbij toch enkele vraagtekens te plaatsen. Hierboven hebben we erop gewezen dat empirisch onderzoek naar de besluitvorming laat zien dat bepaalde groepen, die specifieke belangen vertegenwoordigen, in bepaalde omstandigheden het beleid kunnen beïnvloeden.

Dit onderzoek is belangrijk omdat het kan aantonen dat het beleid minstens gedeeltelijk omgebogen kan worden in functie van groepsbelangen, terwijl het toch voorgesteld zal worden als gericht op het algemeen belang. Het empirisch onderzoek kan hier dus dienst doen als *Entlarvung der Ideologie*. Ook op het niveau van de theorie van de internationale economische betrekkingen kunnen er analoge ideologische elementen spelen die voor een eventuele *Entlarvung* in aanmerking komen.

De politiek van het IMF en de Wereldbank is gesteund op traditionele liberale theorieën over buitenlandse handel op basis van de comparatieve voordelen en de principiële vrijhandel. Deze theorie zou de beste internationale arbeidsverdeling tot stand brengen. Het is echter een feit dat de meeste Europese landen evenals de VS deze vrijhandelsstrategie niet gevolgd hebben en hun industrialisering gerealiseerd hebben achter de bescherming van tolmuren. De toepassing van de theorie heeft overigens zeker niet altijd tot zeer gunstige resultaten geleid. Het klassieke voorbeeld van de theorie, dat van de arbeidsverdeling tussen Engeland met industriële productie en Portugal met wijnproductie, dat nog steeds in alle handboeken aangehaald wordt, heeft tot een ongelijke ontwikkeling geleid, waarbij Portugal lang een onderontwikkeld arm land gebleven is met hooguit een beetje visverwerkende industrie.

In de woorden van K. Deutsch (1968: 18) heeft dezelfde arbeidsverdeling tussen Ulster en de huidige Ierse republiek er toe geleid dat Ulster zich specialiseerde in industriële productie en Ierland in armoede. Overigens werd deze liberale theorie reeds in de 19de eeuw bestreden door nationaal gerichte economen zoals List in Duitsland die opkwamen voor protectiemaatregelen ten voordele van de ontluikende nationale nijverheid. Deze maatregelen worden als essentieel beschouwd voor de bescherming tegen de sterkere buitenlandse concurrentie en zijn minstens in de beginfase vereist.

De traditionele liberale theorie zou in haar nadruk op totale vrijhandel volgens het marktprincipe met radicale beperking van de rol van de overheid ideologisch kunnen geïnspireerd zijn. De theorie zou er dan op gericht zijn het bestaande structurele machts-overwicht ten voordele van de industrielanden te bevriezen. Volgens het IMF en de Wereldbank is deze economische theorie alleenzaligmakend voor het belang van de globale economie, terwijl zij in feite de verandering van de machtsverhoudingen belet.

Om uit te maken of de ultraliberale politiek van het IMF en de Wereldbank inderdaad ideologisch scheefgetrokken is ten voordele van de Westerse industrielanden zou er grondig empirisch onderzoek moeten gevoerd worden naar de betekenis van het marktprincipe voor onder andere de problematiek van de economische herverdeling. Economische systemen vertonen inderdaad marktvalingen zoals ze eveneens politieke valingen kunnen vertonen bij verkeerd overheidsingrijpen. Het is belangrijk dat het vergelijkend empirisch onderzoek naar marktvalingen en politieke valingen uitgevoerd

wordt door onafhankelijke economen die niet gebonden zijn aan belangengroepen die de gevestigde orde verdedigen. IMF en Wereldbank bijvoorbeeld zijn instellingen die door het Westen gecontroleerd worden.

Het onderzoek zou moeten toegespitst worden op de vergelijkende werking van markt en overheid voor het realiseren van een aantal doelstellingen in het algemeen belang. Naast productie en werkgelegenheid hoort hier ook bij de problematiek van een rechtvaardige verdeling en van een productie die op lange termijn rekening houdt met de vereisten van de ecologie en het leefbaar houden van de planeet. Op basis van dergelijk onderzoek kan uitgemaakt worden welke theorieën ideologische trekken vertonen.

Uiteindelijk zal men op empirische gronden moeten beslissen of de aangevochten theorieën inderdaad gericht zijn op bestendiging van gegeven machtsverhoudingen onder het mom van een theorie van de optimale arbeidsverdeling. Intussen is het wel zo dat de toepassing van de hulpprogramma's van IMF en Wereldbank in de derde wereld zeker op korte termijn destructieve gevolgen hebben voor de mensenrechten en dit zowel op sociaal-economisch als op politiek gebied. Deze programma's immers voorzien allemaal in een beknotting van de overheidsuitgaven en de subsidies, weliswaar met het op zichzelf dikwijls gerechtvaardigd economisch doel van het rechtekken van een al te groot deficit van de openbare financiën en van de betalingsbalans. Het resultaat is echter dat ten gevolge van deze strenge economische leningsvoorwaarden de sociale voorzieningen voor het gros van de bevolking achteruitgaan. Deze politiek van sociale regressie heeft trouwens reeds regelmatig tot rellen geleid en ook tot het opgeven van de programma's. Ook voor de politieke en burgerlijke rechten zouden de IMF en Wereldbankprogramma's een destructieve werking kunnen hebben.

Immers de opgelegde economische voorwaarden die aan de leningen verbonden zijn, zijn dikwijls sociaal gesproken zo drastisch dat ze nauwelijks door een echt democratisch gekozen parlement zouden kunnen gejaagd worden, omdat ze politiek ten overstaan van de kiezers niet redelijkerwijze kunnen verdedigd worden en dus nauwelijks haalbaar zijn. Om deze sociale regressiemaatregelen, gebaseerd op een economische rationaliteit, die bovendien dikwijls ideologisch gekleurd is, door te drukken, heeft men dus eerder autoritaire politieke structuren nodig, die de democratische inspraak beperkt houden. In de meeste van de ontwikkelingslanden die dergelijke programma's toepassen, overigens dikwijls met weinig resultaat, is er inderdaad weinig reële democratische inspraak en zijn de regimes vrij autoritair.

De auteurs van het rapport van Lissabon wijzen terecht regelmatig op meerdere aspecten van de ideologie van het concurrentievermogen die in onze zienswijze als inauthentisch kunnen gekwalificeerd worden. Hiermee wordt dus aangegeven dat de reële motivering en de reële werking sterk verschillen van deze die theoretisch als rechtvaardiging naar voor gebracht worden.

De nieuwe alliantie tussen de staten en de multinationale ondernemingen levert een goed voorbeeld voor de authenticiteitsanalyse. De alliantie tussen de staat en de multinationals wordt door de auteurs als volgt beschreven.

"Op zijn beurt heeft de staat een doel, namelijk een direct en onmiddellijk belang in het steunen van "lokale" ondernemingen. Het is met name zo dat, omdat de nationale onafhankelijkheid en het economisch welzijn steeds meer afhankelijk zijn van de beheersing en marketing van geavanceerde basistechnologieën (semi-geleiders, composieten, robots, zeer verfijnd instrumentarium, microcomputers, supercomputers, cognitieve wetenschap, biologische technologieën, ...) de staat

steeds meer afhankelijk wordt van het innovatievermogen en de controle over de wereldmarkten, waar de ondernemingen voor instaan. De politieke en maatschappelijke legitimatie van de staat, die is gebaseerd op zijn capaciteit om de voortdurende socio-economische ontwikkeling van het land veilig te stellen is de zaak waar het om gaat. Daarom heeft de staat er alle belang bij om zich te mengen in de steun aan zijn 'eigen nationale' ondernemingen. (Petrella, 1994: 105).

Uit deze analyse blijkt duidelijk dat de onderneming de rol van de staat privatiseert en internationaliseert voor eigen doeleinden. Niettemin wordt de zaak voorgesteld als een politiek die het algemeen belang dient, omdat dit in de huidige stand van de internationale economische betrekkingen de beste manier zou zijn om economische groei en werkgelegenheid in eigen land en tevens de eigen legitimiteit te verzekeren. Een meer ontluisterende analyse echter legt bloot dat het hier eerder gaat om de verdediging van beperkte groepsbelangen die er bovendien door een ideologische voorstelling van zaken in slaagt deze handelswijze te verkopen onder de vlag van het algemeen belang bij middel van een “wetenschappelijk economisch discours”. Verder onderstrepen de auteurs dat het ideologisch en inauthentisch karakter van de concurrentie-ideologie de reële negatieve effecten ervan verdoezelt. In hun visie is het zo dat de landen van de Triade concurreren door middel van het opofferen van de belangen van de meest kwetsbare mensen in hun samenleving.

De concurrentie-ideologen hebben volgens de auteurs demagogische oogkleppen wanneer men de loonhoogte in de industrielanden met deze van de ontwikkelingslanden vergelijkt, waarbij een verhouding van 1 tot 30 helemaal niet abnormaal is. In die omstandigheden is de bewering dat het concurrentievermogen van de OESO-landen door een vermindering van de arbeidskosten zou worden verhoogd inderdaad gewoon demagogie. De conclusie van de auteurs luidt dan ook kernachtig dat de *homo economicus* nu eenmaal niet kan herleid worden tot de *homo competitor*.

2.4 De voorstellen voor vier mondiale contracten

Tenslotte willen we nog een commentaar wijden aan de eigen voorstellen van de auteurs over een doeltreffend mondiaal bestuur op basis van hun vier contracten. Het lijkt geen twijfel dat de contracten zeer wenselijk zijn, of ze ook haalbaar zijn is echter een heel andere zaak. De auteurs zijn hierover zeer vaag en schrijven zelf dat dit een grote open vraag is waarop ze het antwoord schuldig blijven. De weinige elementen die ze aanreiken zijn totaal ontoereikend en soms zonder meer irrealistisch, zoals het reeds vermelde voorstel dat het initiatief van de landen van de Triade zou moeten uitgaan. Het voorstel om het democratisch contract te laten groeien vanuit mondiale overeenstemming onder deskundigen met een verwijzing naar de Internationale Vereniging van cardiologen is een ander voorbeeld van wel zeer naïef *wishfull thinking*.

Fundamentele sociaal-economische en politieke tegenstellingen kunnen nu eenmaal niet overwonnen worden door technici. De politieke tegenstellingen binnen de gespecialiseerde organen van de VN blijven dan ook levensgroot en kunnen hoogstens overwonnen worden in sommige zuiver technische organisaties, waar alle landen min of meer gelijklopende belangen hebben zoals in de UPU (*Universal Postal Union*). Het idee van de Mondiale Vergadering van Burgers die zou moeten evolueren tot een “Wereldsenaat” en het idee van de Wereldraad voor Kennis die zou moeten instaan

voor de overdracht van technologie naar de ontwikkelingslanden zijn twee voorbeelden van wereldvreemde utopische gedachtesprongen. Kortom het gebrek aan realistisch perspectief op de mogelijkheidsvoorwaarden van de voorgestelde hervormingen vormt een ernstige rem op de politieke bruikbaarheid van het rapport.

Dit betekent helemaal niet dat iedere redelijke utopie van meet af aan uitgesloten is, het betekent alleen dat men rekening moet houden met de bestaande machtsverhoudingen en hun weerstandsvermogen wanneer men nieuwe wegen naar een betere toekomst wil exploreren. Onze ethiek van de dialectiek van feit en norm heeft dit ingecalculiseerd door rekening te houden met een stabiliteitscriterium. Onder welke feitelijke voorwaarden maken de voorgestelde en wenselijke nieuwe normen en doelen een kans om effectief gerealiseerd te worden? Het is met enkele beschouwingen rond dit thema dat we deze bijdrage willen afronden. Vanuit een realistisch standpunt kunnen we ons afvragen welke de sociale en politieke voorwaarden zijn om het soort mondiale solidariteit en coöperatie tot stand te brengen, dat de auteurs van het rapport willen realiseren.

De integratie is op het niveau van de natiestaat veel verder gevorderd dan op het internationale niveau waar de zaken veel moeilijker liggen. Een eerste vereiste is bovendien dat de waarden van de te integreren maatschappijen compatibel genoeg zijn om tot gemeenschappelijke politieke doelstellingen en gedragspatronen te komen. Islamitische fundamentalisten en liberale democraten zullen normalerwijze niet in staat zijn een gedeelde politieke visie te ontwikkelen. De ethische verplichtingen van onderlinge bijstand, geïnstitutionaliseerd in de vorm van een rechtvaardig maatschappelijk bestel, gaan dan ook veel verder in het geval van de natiestaat dan in het geval van de wereldsamenleving. Voor de politieke democratische meerderheden in de natiestaat hebben de belangen van de nationale achtergebleven minderheden voorrang boven de slechts diffuus erkende belangen van de armen in de derde wereld.

Deze belangen zullen eventueel nog eerder in de afweging betrokken worden op basis van schrik voor de mogelijke al dan niet gewelddadige reactie van de derde wereld tegen de grote ongelijkheid, dan op basis van een positief solidariteitsgevoel. In Frankrijk luidde de politieke slogan "*le département du Corrèze avant le Zambèze ou les Bretons avant les Algériens*".

Uiteraard wordt deze visie bestreden vanuit deze groepen in de ontwikkelingslanden die om evidente redenen tegen de status quo zijn. De feitelijke internationale verdeeldheid blijkt echter nog veel te groot om hierover een morele consensus te bereiken. Dit kan slechts veranderen als de groeiende interdependentie de wereld niet alleen materieel maar ook in zijn waardebeleving meer unificeert. Dit is echter een geleidelijk proces. De slavernij is ook slechts afgeschaft toen het besef van haar ondulbaar karakter universeel geworden was.

Doch zelfs wanneer de belangentegenstellingen nog te groot zijn om tot een echte integratie te komen, blijven er in het welbegrepen eigenbelang van alle betrokkenen toch nog bepaalde vormen van coöperatie mogelijk, die hun theoretische fundering vinden in de speltheorie. Op basis van het zogenaamde *prisoners' dilemma* moet men win-win situaties kunnen creëren waar iedereen voordeel bij heeft.

Het oorspronkelijke *prisoners' dilemma* ging uit van een symmetrische situatie waarbij de macht van beide partners gelijk verdeeld was. Een dergelijk eenvoudig model houdt natuurlijk geen rekening met de complexe werkelijkheid van de internationale relaties waarin de macht en de machtsmiddelen zeer ongelijk verdeeld zijn.

De magere uitslag van de onderhandelingen over monetaire hervormingen, technolo-

gieoverdracht, grondstoffenproblematiek en de problemen van de Noord-Zuid relatie in het algemeen, is de weerspiegeling van de bestaande asymmetrische en ongelijke verhoudingen, waarbij vooral de armste ontwikkelingslanden zeer sterk afhankelijk zijn van een beperkt aantal rijke en machtige industrielanden.

Als de speltheorie een theoretische bijdrage kan leveren voor dit soort asymmetrische problemen tussen ongelijke partners, moet men meer aangepaste modellen ontwikkelen met asymmetrische *payoff* matrices. Voor de zwakkere partner komt het er in de eerste plaats op aan te overleven en wordt het spel een “*survival game*”. Zo’n model moet dan een aangepaste rationele strategie ontwerpen voor een speler met beperkte machtsmiddelen. Die speler kan echter ook in zekere mate met strategieën dreigen die voor de machtigere partner veeleer ongewenst zijn en hem ertoe aanzetten een gemeenschappelijk aanvaardbaar compromis na te streven.

Hoe dan ook kan men minstens uit de speltheoretische analyse onthouden dat er ook in conflictueuze relaties mogelijkheden tot coöperatie bestaan, die maximaal benut moeten worden. Om hierin effectief te slagen moet men de communicatie bevorderen en de verkeerde percepties bestrijden om vertrouwen te wekken. De onderling voordelige oplossing die het *prisoners’ dilemma* biedt veronderstelt immers dat de partners elkaar kunnen vertrouwen, dat zij er redelijkerwijze kunnen van uitgaan dat de tegenspeler niet vals zal spelen en niet zal overschakelen op een ‘*defection strategy*’ om maximale winsten te realiseren ten nadele van de loyale partner. Dit veronderstelt een klimaat van vertrouwen, berekenbaarheid en trouw aan de gegeven verbintenissen.

Literatuur

- DEUTSCH K.W. (1968), *Political Community and the Nord Atlantic Area*, Princeton.
- DUROSELLE J.B. (1981), *Tout empire périra*, Paris.
- KRUGMAN P. (1994), “Competitiveness: A dangerous obsession”, *Foreign Affairs*, 73,2, 28-44.
- PETRELLA R. et alii (1994), *Grenzen aan de concurrentie*, VUB Press, Brussel.
- VERMEERSCH E. (1988), *De ogen van de panda. Een milieufilosofisch essay*, Brugge.
- WALTZ K.N. (1979), *Theory of international politics*, Reading, Mass, Addison - Wesley.
- WILLEMARCK L. (2002), *Bouwstenen voor een utilitaristische ethiek van de internationale betrekkingen*, VUB Press, Brussel.